

FOTOGRAFIJE RUDOLFA BRUNER-
DVOŘÁKA: *MALA, NEISKVARENA*
TURSKA I DOJMOVI KOJE SU
FOTOGRAFIJE OSTAVILE NA
POSJETITELJE IZLOŽBE “BOSNA
1905 NA FOTOGRAFIJAMA
RUDOLFA BRUNERA-DVOŘÁKA”

DOI: 10.17234/SEC.31.3
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 25. 2. 2019.
Prihvaćeno: 19. 6. 2019.

LEJLA HAIRLAHOVIĆ-HUŠIĆ

Nijaza Begića S/32

77220 Cazin, Bosna i Hercegovina

lejlaboss@hotmail.com

 orcid.org/0000-0002-3778-9944

Ovaj rad nalazi se u otvorenom pristupu i može se distribuirati u skladu s odredbama licencije CC BY-NC-ND 4.0 HR

Do 2007. godine bilo je manje poznato da se kod povjesničara Pavela Scheufflera u Češkoj nalazi fotodokumentacija od oko 300 fotografija iz Bosne i Hercegovine, a od toga velik broj iz Cazina. Fotografije je napravio Rudolf Bruner-Dvořák na početku 20. stoljeća. Fotografije Rudolfa Bruner-Dvořáka dale su novu dimenziju shvaćanju života Cazina s početka 20. stoljeća. Na svojim je fotografijama prikazao život na cazinskim ulicama te je stalnim kontrastima i simbolima dao doprinos identifikacijskim procesima i omeđivanjima. U organizaciji Ambasade Češke Republike u Bosni i Hercegovini, izložba njegovih fotografija postavljena je 2008. godine u Cazinu. Dojmovi posjetitelja bili su različiti, a u podlozi svih nalazila se zahvalnost zbog postavljanja izložbe koja je svojevrsna potvrda kontinuiteta Cazinske krajine.

Ključne riječi: *Bosna, Cazin, Drugi, muslimani, kontrast, simbol, identitet, dojmovi*

“Snimak našeg fotografa ne treba opširno objašnjavati. Zaustavio se skitajući bosanskim gradićem gdje je uočio nešto novo, različito od srednjovjekovnog života. Na pijaci, na starom groblju, u tipično orijentalnim uličnim kafanicama, čak je prisustvovao i učenju muhamedanaca! Zanimljiva zemljica!”

Český svět, 12. listopada 1907.¹

¹ Ambasada Češke Republike u Bosni i Hercegovini. 2007. Promotivni letak za izložbu “Bosna 1905 na fotografijama Rudolfa Brunera-Dvořáka”.

UMJESTO UVODA²

Tekst koji se nalazi pred čitateljima jest tekst koji je nastao iz potrebe i interesa da se rekonstruira značenje fotografija Rudolfa Bruner-Dvořáka koje su nastale u Bosni početkom prošlog stoljeća, da se interpretiraju odnosi u istraživanoj zajednici, te da se prikažu dojmovi koje su fotografije ostavile na posjetitelje izložbe u Cazinu. U ovom tekstu autorica se bavi fotografijama koje su nastale na području Cazinske krajine, a odabrane su slijedeći *intuiciju istraživača u području društvenih znanosti* (Supek 1982:1–24). Metodološki pristup ogledao se u analizi arhivske fotografske građe s posebnim osvrtom na fotografov pogled i govor preko fotografije, te interpretaciju dojmova koje su fotografije ostavile na posjetitelje izložbe koju je koordinirala autorica teksta.

Na ovom se mjestu naglašava i pozicija autorice kao pripadnice istraživane zajednice (muslimani Cazinske krajine) koja joj je omogućila da se konkretno usmjeri na interpretaciju Bruner-Dvořákovih fotografija, te da kroz svoje spoznaje i afinitete pokuša interpretirati tuđe viđenje onoga što je u biti i osnovi dio nje i njezina kulturnog naslijeđa, kako na osobnoj tako i na razini zajednice.

Konkretna tekst predstavlja se široj publici, kako znanstvenoj tako i neznanstvenoj, kao i publici koja pripada istraživanoj zajednici, ali i onima koji joj ne pripadaju, ali koji imaju interes za proučavanje takvih i sličnih tema.

POVIJESNI UVOD: CAZINSKA KRAJINA I DOLAZAK AUSTRO-UGARSKE U BOSNU I HERCEGOVINU

Cazin je mjesto u sjeverozapadnoj Bosni koje se proteže na 365 km² i spada među gušće naseljena područja u Bosni i Hercegovini. Prostor između Korane, Une i Gline od 16. stoljeća naziva se Turskom ili Cazinskom krajinom koja je bila nasuprot Vojnoj krajini u sastavu Habsburške Monarhije (Kržišnik-Bukić 1991:15–16). Pozderac piše da je, iako je grad Bihać bio sjedište sandžak-bega, većina stanovništva živjela oko Cazina (na području današnjeg Cazina i okolice nalaze se ostaci desetak utvrđenih gradova). Stoga je, kako naglašava, po Cazinu nazvana povijesna "Cazinska krajina" (Pozderac 2012:53). Radoslav Lopašić pak kaže da je Krajina kraj sjeveroistočno od Bihaća, kod zavoja Une (Lopašić 1890:14). Danas, u percepciji ovdašnjih ljudi, Cazinska

---

² Naslovna sintagma, "Mala, neiskvarena Turska", odnosi se na cazinsko područje koje je na početku 20. stoljeća fotografirao Rudolf Bruner-Dvořák, a prema povjesničarima Hladkýju i Štěpáněku s Masarykova sveučilišta u Brnu. Sintagma se spominje na promotivnom letku za izložbu "Bosna 1905 na fotografijama Rudolfa Brunera-Dvořáka" u tekstu spomenutih povjesničara "Bosna u vremenu fotografija Rudolfa Brunera-Dvořáka".

krajina obuhvaća sve ono što je s lijeve obale Une, osim mjesta Brekovica koje pripada Bihaću. Kada se govori o mjestima koja čine Cazinsku krajinu, uvriježeno je mišljenje među stanovništvom Cazina da Cazinsku krajinu čine Cazin, Velika Kladuša i Bužim, tj. prostori koji najvećim dijelom graniče s Republikom Hrvatskom.

Područje Cazinske krajine obilježili su ratovi i pobune, a taj najistureniji dio Osmanskog Carstva pobunio se i dolasku Austro-Ugarske kojoj je Berlinskim kongresom 1878. godine povjerena uprava nad Bosnom i Hercegovinom. Navodi se da je 1878. godine 9000 ljudi pod vodstvom hadži Hasana Salkića iz Peći, hadži Ibrahima Medinelije i hadži Ahmet-age Pozderca krenulo prema Kordunu, Bihaću i Prosićenom Kamenu. Kako su se našli u okruženju i kako je Bihać pao, dosta se pobunjenika predalo, a od bune je odustao i Ahmet-aga Pozderac. Jedino su hadži Hasan Salkić i hadži Ibrahim Medinelija svoje čete odveli u šume oko Peći (Pećigrad) i borili se tu do kraja. Na području pod brdom Debeljača i oko Žegara u Bihaću postoje grobovi koji i danas svjedoče o toj borbi Krajišnika (ibid.:118).

Na cazinskom području borbe su trajale dulje vrijeme, pa je tek slomom otpora u Cazinskoj krajini Austro-Ugarska konačno zauzela Bosnu. Represivne mjere nove uprave bile su oštre i ogledale su se u smrtnim kaznama ili progonima u logor u Moravsku. Uslijedile su masovne migracije stanovništva iz cijele Bosne i Hercegovine, pa tako i iz ovog kraja prema Sandžaku i dalje prema središtu Osmanskog Carstva. Ravlić piše da su 1883. godine najviše molbi za iseljavanje predali muslimani iz banjalučkog i bihaćkog okruga, a iste godine oko 300 stanovnika cazinskog i krupskog sreza (Bosanska Krupa) tražilo je slobodan prolaz prema Sandžaku. Razlog koji su navodili bila je državna vlast. Prilikom iseljavanja, Krajišnici su zemlju prodavali u bescjenje, a u Turskoj su naseljavani u rijetko naseljena područja. Njihovo privikavanje nije bilo lagano, pa ih je većina ubrzo i umrla. Istodobno, nova je vlast obavljala interno preseljavanje stanovnika unutar Bosne i Hercegovine. Ovim su programom bili pogođeni i stanovnici Cazinske krajine (Ravlić 1984:100–104).

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća Austro-Ugarska je provodila popise stanovništva u Bosni i Hercegovini. Na popisima do 1910. godine muslimani se nazivaju *muhamedancima* po vjeri u kojoj slijede poslanika Muhameda. Godine 1879. na popisu se 448 613 osoba izjasnilo kao muhamedanci. U Cazinu se na tom popisu 24 902 stanovnika izjasnilo kao muhamedanci (od ukupnog broja stanovnika od 27 772).³ Kako se muslimani u Bosni i Hercegovini nisu slagali s nazivom "muhamedanac", tražili su njegovo ukidanje. Zemaljska vlada prihvatila je zahtjev i 15. lipnja 1901. godine naredila ukidanje naziva "muhamedanac", "muhamedovac" ili "mohamedanac". Osim toga, naredila je upotrebu naziva "musliman" za pripadnike islamske vjeroispovijesti (Hadžijahić 1974:245). Slijedeći tu odluku Zemaljske vlade u Sarajevu, stanovništvo

---

³ Popis 1879.

islamske vjeroispovijesti, dotadašnji *muhamedanci* (na čemu je inzistirala austrougarska vlast), dobilo je priliku da se izjasni kao muslimansko.

Dolazak austrougarske vlasti donio je velike promjene u kulturi, arhitekturi i infrastrukturi općenito. Vrijeme je to kada Benjamin Kállay, namjesnik Vlade, zagovara stvaranje bosanske nacije. Svjestan etničkih podjela među stanovništvom Bosne i Hercegovine i u nastojanju da se oblikuje jedna nacija, Kallay je podržavao koncept višekonfesionalne bosanske nacije koja bi ublažila etničke podjele i pretenzije unutar naroda u Bosni i Hercegovini (Bringa 2009:39). Uvjereni da je to koncept kojim bi se suprotstavili rastućim nacionalnim pokretima Srba i Hrvata, prihvatili su ga bosanski franjevci, ali i najveći dio muslimanskog plemstva (Banac 1984:360–361, prema Bringa 2009:39). No, taj projekt nije imao budućnost bez demokratske osnove (Purivatra et al. 1991:27), te je proglašen propalim 1908. godine (Malcolm 1995:201–202).

Imajući u vidu vjersku strukturu stanovništva Bosne i Hercegovine, te činjenicu da vjerske razlike utječu na njezinu nacionalnu strukturu, nova je vlast ostvarila određeni utjecaj preuzimanjem financiranja školstva. Daljnji i jači utjecaj ostvarila je u svakoj vjerskoj zajednici pojedinačno time što je car od pravoslavnog patrijarha isposlovao pravo da imenuje episkope u Bosni i Hercegovini, a od pape je dobio ovlast da imenuje biskupe. Što se tiče muslimana, godine 1882. car je imenovao poglavara islamske vjerske zajednice, reis-ul-ulemu (Malcolm 1995:196), ali uz prethodnu suglasnost Carigrada. To su godine kada se kod muslimana javlja otpor prema novoj vlasti, ali i godine kada se rađa njihov pokret za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju. Kroz taj pokret muslimani su se nastojali osloboditi od utjecaja nove vlasti u različitim segmentima, a u isto vrijeme održati vezu s Carigradom (više u Šehić 1980; Jahić 2010; Kamberović 1999).

Dolaskom Austro-Ugarske ne mijenjaju se samo društvene prilike, nego se mijenja i izgled naselja unutar Bosne i Hercegovine. Infrastrukturni projekti koji su realizirani u tom razdoblju i danas su prepoznati kao simboli toga vremena. Konkretno, u Cazinskoj krajini izgrađene su škole, vodovodi, glavne prometnice te most na rijeci Uni u Srbljanima, mjestu između Cazina i Bihaća. Središte Cazina i danas čine prepoznatljivim tri zgrade koje su nastale po dolasku Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu. No, usprkos sveopćem razvojnem zamahu, svakodnevne životne navike sporije su se mijenjale. U Cazinskoj krajini, prostoru stalnih borbi i razgraničavanja, muslimansko je stanovništvo svoj mentalitet gradilo kroz jaku povezanost s teritorijem i islamom kao vjerom koja je bila inkorporirana u njihov život i na osnovi koje su se radile razlike prema kršćanima. Njihov mentalitet i odanost tradiciji u njihovim životima utjecao je na sporije usvajanje i prihvaćanje obrazaca koje je promovirala nova vlast.

Upravo će slika muslimanske varošice, Cazina, skoro 30 godina po dolasku Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu, biti ono što će zaokupiti jednog od najvećih fotografa prošlog stoljeća, Rudolfa Bruner-Dvořáka. On će egzotiku pronaći u Cazinu

za vrijeme posjeta svojoj sestri Mariji koja je bila udana za Gustava Rijáčku, bihaćkog suca češkog podrijetla.⁴ Osim toga što će kroz simbole prikazati Drugoga, on će isto tako slijediti etnološki obrazac s početka 20. stoljeća po kojem se Drugoga ne bi tražilo *da ga se već nije našlo* (Augé 2002:28), odnosno pronaći će samog sebe u različitim identifikacijama i diferencijacijama.

RUDOLF BRUNER-DVOŘÁK U CAZINU

Rudolf Bruner-Dvořák (1864. – 1921.) službeno je jedan od najboljih fotografa koji je stvarao u češkim zemljama. Prema riječima Pavela Scheuflera, povjesničara i vlasnika fotografija, Dvorak je bio “fotograf trenutka” koji je nosio i titulu “Momentni fotograf Njegove carske i kraljevske Visosti nadvojvode Franje Ferdinanda d’Este”.⁵ Fotografije iz Bosne objavljivao je u časopisu *Český svět*, pod nazivom *Bosanski tipovi*.⁶ Njegov ciklus fotografija koje je napravio u Bosni (većinom u Cazinskoj krajini) početkom 20. stoljeća danas se mogu promatrati kao značajna dokumentacija o životu Bosne, a naročito Cazinske krajine. Osim Bosne, na Balkanu je fotografirao i u Hrvatskoj te Srbiji. Fotografije korištene u ovom tekstu objavljuju se uz dopuštenje vlasnika fotografija, a opisi uz fotografije jesu autorovi i/li Scheuflerovi.

Slika 1: Vreva cazinske pijace. Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.
(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheufler)

⁴ Scheufler [s. a.], “Životní osudy Rudolfa Brunera-Dvořáka”.

⁵ Scheufler [s. a.], “Title for Bruner-Dvořák from Ferdinand d’Este”.

⁶ Scheufler [s. a.], “Bosnia types in a magazine”.

Bruner-Dvořák bio je fasciniran osebnom balkanskom atmosferom, uličnim motivima među kojima ga je najviše privukla pijaca, odnosno tržnica ili sajam (lokalni izraz, op. a.). Potvrda da je sajam u Cazinu bio nadaleko poznat nalazi se i u Lockwoodovu tekstu gdje on navodi da je to značajan društveni događaj i da se održava svakog petka (Lockwood 1975:215). Sajam nije jedino što ga je fasciniralo, pa je zalazio i u sporedne ulice slikajući žene pod zarovima, ali i molitvu muškaraca (žene nisu prakticirale grupne molitve niti odlazak u džamiju). Intenzivno je fotografirao odjeću ljudi, muslimana i kršćana, kao i trenutke u molitvi, sklapanju dogovora o prodaji, te situacije koje upućuju na položaj žene u društvu. Po povratku iz Cazina, svoje je fotografije objavljivao u časopisu *Český svět* prezentirajući tako neobičnost kraja koji je posjetio.

“MALA, NEISKVARENA TURSKA”

Rudolf Bruner-Dvořák, tada fotograf na vrhuncu svoje slave, kroz objektiv dokumentira društveni život Cazinske krajine. S jasno utvrđene distancije, kako fizičke (iza fotoaparata) tako i društvene (prizori spontanih događaja, pokreta i pojava u svijetu kojemu ne pripada), Bruner-Dvořák ispisuje znakove o životu muslimana Krajine, ali i o samim odnosima između različitih slojeva društva, odnosu muškaraca i žena, te odnosu različitih etničkih zajednica. Kroz fotografije, iako distanciran, Bruner-Dvořák nameće svoj interes za život ulice, vjerski život “muhamedanaca”, te odnose među ljudima. U intimu doma ne zalazi, odnosno ako i zalazi, ne prikazuje to na fotografijama. Za njega se najdinamičniji život odvija na ulici, i to uz dim duhana, miris sušenih smokvi i uz šalicu vrele kave gdje se i on stapa u okolinu i postaje dijelom dinamične mase ljudi.

Na njegovim fotografijama dominiraju “muhamedanci” u različitim situacijama. Oni su za njega Drugi, onaj Drugi zbog kojeg se putovalo danima i koji je bio zanimljiv jer je drugačiji, onaj koji, unatoč tomu što već 30 godina nema Osmanskog Carstva, slijedi svoj “neiskvareni, turski” način života i promišljanja. Bruner-Dvořák u Balkanu vidi stereotipno oslikavanje osmanskim naslijeđem (Todorova 1995, prema Todorova 1996:29) te za Cazin koristi sintagmu “Mala, neiskvarena Turska” kroz koju “muhamedance” Cazina predstavlja svojoj publici u Austro-Ugarskoj.

Cazinska krajina jest prostor gdje su u vrijeme Bruner-Dvořáka, ali i u današnje vrijeme, muslimani bili u većini. Stoljetni život graničara, te okruženost kršćanima, kod njih je razvio oprez i nepovjerenje prema strancima, a to se i danas osjeti u selima Cazinske krajine. Zatvorene su to sredine koje nerado dopuštaju strancima (a, to je bio i Bruner-Dvořák!) da uđu u njihovu zajednicu. Međutim, ako strancu ukažu povjerenje, onda se granice uklanjaju. Kako je Bruner-Dvořáku pošlo za rukom da napravi opsežnu fotodokumentaciju sredine kakva je cazinska, može se objasniti time što su fotografa

odlikovale iznimne komunikacijske sposobnosti što je isticao i vlasnik fotografija, Pavel Scheufler, prilikom pripreme izložbe "Bosna 1905 na fotografijama Rudolfa Brunera-Dvořáka". Pretpostavimo da je, osim komunikacijskih sposobnosti koje su ga odlikovale, on imao *čuvara ulaza*⁷ koji ga je uputio u cazinsku zbilju.

Slika 2: Često nije bilo dovoljno mjesta u džamijama, pa su se seljani, koji su trgovali u gradiću, morali zadovoljiti molitvom ispred nje.

Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.

(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheufler)

Slika 3: Cazinska pijaca. Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.

(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheufler)

---

⁷ Wittel 2000.

Impresioniran krajem i prizorima koji nisu dio njegove kulture, fotograf predstavlja cazinski sajam, odnosno pijačni dan. Petkom, prije glavne molitve kod muslimana, džuma-namaza, na cazinskoj "Žitarnici" prodaje se svakojaka roba: kava, smokve, opanci, kruh, itd., a u obližnjoj "Govedarnici" i "Gečetima" prodaje se stoka i to: krave, konji i sada skoro izumrla stada balkanskih ovaca dugog runa i koza s neobično uvijenim rogovima. Radnje se nalaze u prostom redu (nisu u ravnoj liniji) iznad "Žitarnice", a na putu prema "Govedarnici" i "Gečetima": ćepeneci⁸ na radnjama podignuti su i izložena je raznovrsna roba. Kavane su improvizirane i primitivne – napitak se sprema nasred sajma u grupama ljudi ili se piće "salep" nosi u mješini na leđima i poslužuje ljudima na ulici. Fotografije trenutka prikazuju vrevu i masu koju je trgovina okupila na jednom mjestu. Svojim objektivom bilježi i situacije koje se događaju na marginama poslovnih pregovaranja, kupovine i prodaje: tako fotografira starijeg muškarca dok čisti svoje blatnjave opanke na prašnjavom putu, bičevanje na javnom mjestu, te obredno pranje na potočiću. Svjestan je da prisustvuje neobičnim situacijama koje nisu dio njegova iskustva, a pogotovo ne dio iskustva sunarodnjaka kojima će predstaviti svoj rad.

Slika 4: Prodavač kafe – kahvedžija – uvijek je imao mušterije na pijaci. Muškarci u šeširima i s košuljama preko hlača jesu kršćani iz okolice. Na snimci se u pozadini može jasno razaznati mreža staza koje je stoka utabala na padinama – tzv. prtine.

Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.

(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheuffler)

---

⁸ Vrata na radnji od kojih se gornji dio otvara, a donji spušta i čini tezgu.

Karakteristične nošnje faktor su identifikacije i razgraničenja ljudi, a to je fotograf i naglašavao zahvaćajući šire kadrove i prikazujući sveukupnost prizora i odnosa. Tako se na osnovi nošnje razlikuju muslimani i kršćani: dok muslimani nose turbane ili fesove, kršćani nose šešire. Njihova odjeća ih razdvaja i u interakciji, pa muškarci kršćani nemaju blizak kontakt s muslimanskim stanovništvom: oni su radije nekoliko koraka udaljeni od njih, iako se, i jedni i drugi, nalaze na sajmu. Nošnja stvara razliku i unutar promatrane zajednice "muhamedanaca": na osnovi kape na glavi razlikuju se slojevi zajednice, ali se razlikuju i prema ostalim dijelovima nošnje. Nošnja je jak simbol diferencijacije, pa se vladajuća muslimanska klasa ne miješa s običnim ljudima: oni su korak ili više udaljeni od običnih ljudi. Iako su izgubili formalnu vlast, islamsko svećenstvo nastoji održati položaj u novoj situaciji u društvu. Tako nastaje i fotografija triju islamskih svećenika ispred zgrade Kotarskog ureda izgrađene u stilu bečkoga romantičarskog klasicizma. Njihova se odjeća razlikuje od odjeće ostalih ljudi i oni nose sakoe i prsluke ispod dugih ogrtača. Jasna je distancija između ljudi različitoga društvenog i obrazovnog statusa, iako ni jedni ni drugi nemaju nikakvu vlast.

Slika 5: Pri objavljivanju u časopisu "Český svět" 12. listopada 1907. godine pod ovom je snimkom, nazvanom "Vojni automobil", bio naveden zajednički naslov "Civilizacija Bosne". Desno stoji muslimanski dostojnik nekog od austrijskih bosanskih pukova (viši muškarac), pored njega je gradski policajac, sasvim lijevo je poštar.

Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.

(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheuffler)

Muškarci dominiraju na Bruner-Dvořákovim fotografijama Cazina što zorno upućuje i na dominaciju muškaraca u društvenim aktivnostima. Muškarce fotografira u različitim situacijama: prodaja i kupovina stoke, odmor, razgovor, priprema za molitvu, molitva, trgovina i školske aktivnosti. Društvena interakcija muškaraca prikazana je skoro pa savršenom kompozicijom i jasno izraženim simbolima: razlikujemo stočare, trgovce, činovnike, svećenstvo koje prikazuje u njihovu okruženju i interakciji s ljudima. Molitvi ispred Gradske džamije u Cazinu posvetio je niz fotografija, a na tim fotografijama nema žena: pretpostavlja se da su one svoje vjerske obveze izvršavale kod kuće.

Slika 6: Bosanski seljak sa svojom djecom. Jedno je dijete izrazito svijetlo.

Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.

(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheufler)

Žene muslimanke na Bruner-Dvořákovim fotografijama jesu pod zarovima i feredžama,⁹ a bez vela preko lica jesu mlađe žene i djevojčice. Muslimankama se zabranjivalo školovanje, ali se to počelo mijenjati pred Prvi svjetski rat (Begović 1938:16–18). Imajući to u vidu, ne iznenađuje što se muslimanska žena na Bruner-Dvořákovim fotografijama prikazuje pri radu u polju ili okružena djecom. Samo jedna fotografija prikazuje djevojčice koje su se uputile na vjersku pouku, a to se vidi prema odjeći i karakterističnoj torbici za svetu knjigu Kuran. Svega nekoliko fotografija pokazuje žensko okupljanje na sajmu, ali to nisu muslimanske žene. Na jednoj fotografiji Bruner-Dvořák uspjeva prikazati tri žene koje nisu muslimanke i koje pletu čarape s pet igala, dok su u pozadini muškarci na sajmu. Ni jedne muslimanke nema na sajmu, a pogotovo na stočnoj pijaci.

⁹ Zar je ogrtač koji se oblačio preko odjeće kad bi žena izlazila u javnost. Feredža je crni veo preko lica.

Slika 7: Pokrivena žena muslimanskog seljaka s djecom, odjevena u feredžu.

Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.

(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheufler)

“MALA, NEISKVARENA TURSKA” KAO OKVIR ZA VIŠESTRUKU IDENTIFIKACIJU

Bruner-Dvořák ulazi u igru kontrastiranja i tako stvara prostor za samoidentifikaciju, ali i identifikaciju svoje publike u odnosu na Drugoga, točnije u odnosu na “bosanske tipove”, kako ih je nazvao. U samom uvodu u časopisu koji je objavljivao njegove radove navodi se da je on pronašao nešto “novo, različito od srednjovjekovnog života”. To “novo” nije impliciralo modernost i civiliziranost, nego je objašnjeno upravo riječju “različito” koja je slijedi. “Različiti” prizori i ogoljenost prilika ide u prilog tezi da se sve strano i manje razumljivo nalazi udaljeno od Europe koja je “glavni promatrač” (Said 2008:157).

Ta “mala, neiskvarena Turska” jest okvir u kojem se obavljaju višestruke identifikacije: fotograf se samoidentificira i samodiferencira, a i njegova se okolina identificira i diferencira prema njemu i njegovoj pratnji (nekoliko fotografija prikazuje i te kontrastne simbole). Dok fotografira “muhamedance” u svakodnevnim aktivnostima, a to znači njihove molitve, razgovore, pokrivena žena koje kao da bježe ispred objektiva, ali i dok njima suprotstavlja simbole europske civilizacije iz koje dolazi, on svjesno otvara prostor za identifikacijske procese. Vješto korištenje simbola i poigravanje njihovim komponiranjem na stereotipnom formatu (17,8 × 9 cm) njegovo je nastojanje da definira sebe i odnose s drugima koristeći simbole (korištenje simbola za identifikacije i diferencijacije, vidi: Grbić Jakopović 2014; Hornstein Tomić 2014; Geertz 1998).

Slika 8: Siromašnija ratarska obitelj iz okolice Cazina za vrijeme drljanja polja.

Drljače su zbog boljeg efekta opterećene oblicama.

Snimka je bila objavljena u časopisu "Český svět"

13. prosinca 1907. pod naslovom "Poljski radovi u Bosni".

Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.

(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheuffler)

Pufendorfsku podjelu društva na "tamo" i "ovdje" (Barnard 2000:17) prikazuje kroz fotografije cazinskih ulica, zapuštenih i blatnjavih, na kojima se djeca igraju drvenim igračkama i kišobranom(!), dok on sam dolazi iz urbane i uređene sredine. Na ruševnim kućama jest velik znak "S" koji označava trgovinu sa šivaćim mašinama "Singer" koje su, s novom vlašću, došle u Cazin. Marketinška poruka, u to vrijeme nepoznanica za Cazinjane, jasno je izvješena na popucale zidove starih kuća pod šindrom.¹⁰ Zapuštena ulica i reklama za šivaću mašinu prikazuju dva svijeta: jedan koji je zatekao i koji se sporo mijenja usprkos sveukupnom napretku civilizacije, i onaj iz kojeg on dolazi i onaj iz kojeg je i reklama za šivaću mašinu. Inače, njegove su fotografije pune kontrasta. Na jednoj fotografiji Bruner-Dvořák bilježi prizor svoje sestre u fijakeru koja, obučena u raskošnu haljinu, u sjenu baca fijakerista u suknenom prsluku i širokim hlačama, čakširama. Slična je fotografija koja pokazuje oca koji ovlaš za ruku drži najmanje žensko dijete, dok sin čvrsto za ruku drži svoju drugu sestru. Nošnja na djevojčicama jest muslimanska. U samom uglu fotografije nalazi se Bruner-Dvořakova sestra u dugoj suknji, sa šeširom na glavi i suncobranom u ruci. Međutim, prikaz njegove sestre i njezine pratnje u šetnji blatnjavom ulicom jedan je od najvećih kontrasta zbilji sredine u kojoj se nalazi.

---

¹⁰ Krovni pokrivač od cijepane jelove ili hrastove daske.

Slika 9: Trgovina s galanterijom i nošnjama krojačke izrade na cazinskoj čaršiji s reklamom za "Singerovu šivaću mašinu". Snimka je objavljena u časopisu "Český svět" 13. prosinca 1907. godine s potpisom "Prodavnica galanterije".

Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.

(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheufler)

Fotograf pronalazi "Orijent" na Balkanu, a to znači da je za njega kao Europljanina s kraja 19. i početka 20. stoljeća Cazin orijentalan u općem smislu prepoznatljivih oznaka. Ženska lica predstavlja simbolima svjetova: europskoga kao civiliziranoga i otvorenoga, naspram zatvorenoga i orijentalnoga skrivenoga iza crnih pečica. Ta interkulturalna razina na kojoj se kreće predstavlja fotografsku diskusiju o "našoj" i "njihovoj" kulturi. "Naša" kultura jest europska i nadmoćna, točnije, ona je *superiorna nad orijentalnom zaostalošću* (Said 2008:17). *Njihova* kultura jest orijentalna i tako se predstavlja u uvodu u časopisu koji objavljuje fotografije, te podrazumijeva onaj sustav značenja (teorije i prakse) u koji se *ulagalo dulje vrijeme* (ibid.:16).

Njegova fotografija nije tekst sačinjen od rečenica, nego je njegova fotografija tekst koji se čita na osnovi kadra koji je obuhvaćen. Njegova subjektivnost ogleda se kroz gusti opis (Geertz 1998) jer on je taj koji je uronjen u kulturu koju opisuje, bira prizore i komponira ih kroz objektiv svoga fotoaparata. Balans između subjektivnosti i objektivnosti postiže promatranjem uz sudjelovanje, iako je osobno Bruner-Dvořákovu iskustvo ipak ograničeno normama ponašanja (Clifford 1992:110). On se ne nalazi ni na jednoj fotografiji iako je netko iz njegove pratnje (sestra i njezin suprug) vjerojatno mogao rukovati fotoaparatom.

Slika 10: Gradska elita iz reda austrougarskog činovništva hoda pokaldrmljenom ulicom u centru gradića. Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.
(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheufler)

ŠTO SU CAZINJANI VIDJELI NA FOTOGRAFIJAMA?

Udruženje mladih "Cazin.net" je u suradnji s Ambasadom Češke Republike u Bosni i Hercegovini organiziralo izložbu "Bosna 1905 na fotografijama Rudolfa Brunera-Dvořáka". Izložba je otvorena krajem siječnja 2008. godine i pobudila je velik interes jer je većina fotografija predstavljala Cazin što su posjetitelji prepoznali na osnovi karakterističnih predjela i građevina. Samom otvorenju prisustvovalo je nekoliko stotina Cazinjana koji su s nestrpljenjem iščekivali izložbu koja će im prvi put prikazati dio njihove prošlosti i to kroz fotografski medij. Izložba je bila otvorena mjesec dana, a prilikom posjeta posjetitelji su se mogli upisati u "Knjigu utisaka". U *Knjigu utisaka* upisalo se svega nekoliko žena i to kroz pohvale za organizaciju. Muški dio publike pokazao je veći interes za konkretno upisivanje dojmova u *Knjigu utisaka*. Za potrebe ovog istraživanja *Knjigu utisaka* ustupio je njezin vlasnik i tadašnji predsjednik Udruženja mladih "Cazin.net", Ibrahim Ajdinović.

Dojmovi koje su Cazinjani upisali u *Knjigu utisaka* pokazuju da su oni kroz prisustvovanje izložbi i kroz analizu fotografija prolazili procese identifikacije i diferencijacije, kao i to da su obavljali svoje pozicioniranje u vremenu i prostoru. Kroz prikazane fotografije posjetitelji su prepoznavali poveznicu između prošlih i sadašnjih vremena, odnosno potvrđivali su kontinuitet svoga postojanja na prostoru Cazinjske

krajine. Tako je Said (2008) napisao: "Gledajući fotografije, potvrđuje se činjenica da smo kao narod imali bogatu istoriju. Imat ćemo i svoju budućnost". Pohvale na račun organizatora iskazali su svi upisni u *Knjigu utisaka*, a važnost naglašavanja poveznice prošlosti i sadašnjosti čita se iz Alagina zapisa: "Poznavanje korijena i tradicije svojih predaka i svog kraja je jedan od sigurnih orijentira budućnosti jednog naroda. U tom smislu zaslužuje ova izložba svaku pohvalu." Hasan ističe zadovoljstvo jer su organizatori "prepoznali dio sebe", dok Kasim precizira da je izložba više od puke fotografije: "Ovo je svojevrsan pogled u: ko smo, što smo i kuda idemo". Advan priznaje da je "neopisiv osjećaj vidjeti da je Cazin i prije stotinu godina bio veoma živ grad".

Slika 11: Pregled stoke na pijaci. Seljaci iz okolice obučeni su kako u sunkne hlače tako i u ljetne, kratke gaće od platna ili konoplje, koje su dosezale do polovine listova. Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.

(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheuffler)

Odnos muslimana/Bošnjaka¹¹ prema svom podrijetlu i onomu što se događalo u prošlosti, muslimanima/Bošnjacima se i danas zamjera u svakodnevnom životu Bosne i

---

¹¹ Koristim oba termina jer postoje određeni prijevori oko etnonima Bošnjak. Pod terminom "musliman" smatram općenito pripadnike islamske religije koji su se u prošlosti nacionalno izjašnjavali kroz različite opcije, dok pod terminom "Bošnjak" smatram službeni etnonim koji je uveden 1993. godine kada je etnonim "Musliman" zamijenjen etnonimom "Bošnjak". Prijevori se javljaju oko etnonima "Bošnjak" jer ga određeni dio muslimanske populacije ne prihvaća, nego se i dalje izjašnjava kroz vjersku odrednicu "musliman" ili kroz ukinuti etnonim "Musliman". S tim u vezi, navela sam oba termina kako bi se donekle izbjegle generalizacije i kako bi se označio taj fenomen.

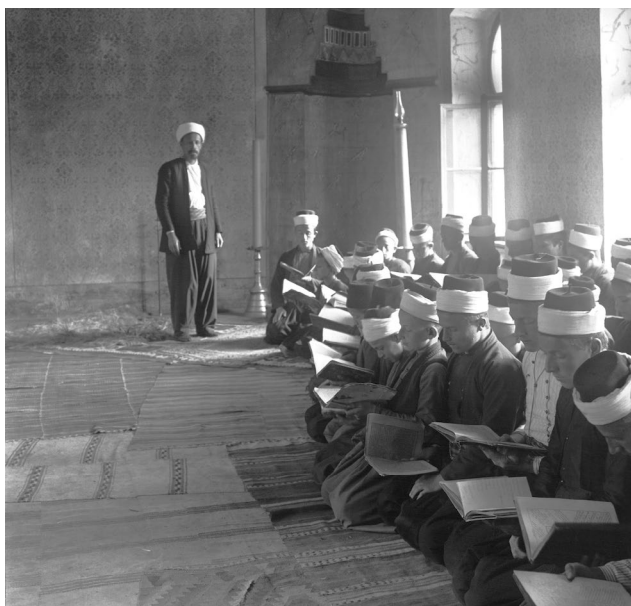
Hercegovine jer se smatra da su oni ti koji ne poznaju svoju prošlost i podrijetlo i samim time nemaju kontinuitet naroda. Jedan je posjetitelj ostavio duži tekst kojim je iskazao svoje mišljenje o izložbi i o njezinu konkretnom značenju za identifikaciju i očuvanje sebstva. U njegovim se riječima iščitava i poruka koja se može shvatiti i kao ukor zbog slabijeg poznavanja svoje prošlosti.

“Primijećujem da je vraćanje u našu bližu i dalju prošlost veoma važno za našu sadašnjost i budućnost. Taj permanentni osvrt nam garantuje obnavljanje našeg ‘JA’ – naše kulture, civilizacije, našeg života i egzistiranja na ovom brzopletom i varljivom svijetu. Izložba predstavlja period tek jedno stoljeće ranije, a lijepo nas sviju molim da razmislimo koliko smo se promijenili zaboravljajući naše korijene. Naravno, novo vrijeme, sudar civilizacije, ideologija i tehnološkog napretka čini svoje, ali te promjene su, nažalost, poprilično bacile u zaborav ili izgradile kompleks niže vrijednosti kod mnogih naših sugrađana. Fotografije su divne, ali kamo sreće da su one urađene od našeg čovjeka. Zahvalnost dugujemo ovom vrijednom čovjeku iz Češke, jer kako bi prepoznali našu čaršiju, divhane, čardake, odžake, badže, šilmu (šindru) i jednostavnost života prije stotinjak godina. Zbog toga, Bošnjaci, knjigu u ruke, te učimo i radimo za dobrobit sviju nas.”

Velik broj ostavljenih komentara i poruka odnosio se na povezivanje s muslimanskom prošlošću svoga zavičaja što govori u prilog jakim vezama koje muslimani u Cazinskoj krajini osjećaju prema prostoru Cazinske krajine i islamu koji je oblikovao njihov način življenja i promišljanja. Jedan posjetitelj naglašava da bi “ovakvim primjerima trebalo upotpunjavati istoriju Cazinske krajine i postojanja muslimanskog naroda sa dubokim evropskim korijenima i tradicijom”, drugi ističe da ga izložba “podsjeća na lijepu prošlost našeg muslimanskog doba i naše tradicije i prošlog vremena”. Posjetitelj koji nije ostavio čitak potpis izložbu je gledao isključivo kao dokaz svoje muslimanske prošlosti i komparirao je ondašnje sa svojim vremenom:

“Drago mi je vidjeti da je i u Cazinu nekad bilo onoliko islama s obzirom da danas svi živimo kao hrišćani. Rado bih se vratio u 1905. da mogu živjeti životom kakvim su živjeli naši preci, tj. u jednom finom i čistom islamu. Neka ih Allah dž.š. [Bog, op. a.] sviju nagradi najvećom nagradom, a to je Džennet [raj, op. a.]. Neka je mir i spas Allahov sa vama.”

Poruke koje su povezane s vjerskim pogledom na fotografije iščitavaju se iz stava dvaju posjetitelja. Dok jedan izražava nadu da će “iz ove generacije naroda veliki broj, ako Bog da, u Džennet po ovoj nošnji i klanjanju, radu i životu”, drugi upućuje molitve za sve muslimane: “Molim Allaha da ujedini naš narod i da se moli jednom Bogu”.

Slika 12: Đaci medrese, koji čitaju Kuran pod nadzorom hodže.

Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.

(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheuffler)

Cazinjani su naglašavali da su prizori koje je Bruner-Dvořák ovjekovječio na svojim fotografijama takvi da su bitni za razumijevanje prošlosti i za koračanje prema budućnosti. Jedan je posjetitelj napisao: "Hvala što ste nas vratili u prošlost da zamislimo kako su živjeli naši didovi [djedovi, op. a.] i preci", dok su Kićo i Almira potpisali sljedeći tekst: "Mi koračamo njihovim stazama ne znajući da gazimo tragove prošlih vremena, utabane i prohodane prije nas. Osvrnimo se na vrijeme i zaustavimo trenutak na vječnost".

Zahvaćanje budućnosti, odnosno percepcija kontinuiteta od prošlosti, preko sadašnjosti, do budućnosti, čita se iz Hamdijina teksta:

"Jedan jako lijep događaj i doživljaj i poseban osjećaj u ovom momentu. Nešto novo u srcu, u osjećaju, u duši jednog čovjeka rađa se sad u ovom momentu unazad 100 godina i teći će dalje do beskonačnosti, do novih naraštaja".

Sličan su dojam fotografije ostavile i na Mesuda koji piše da su mu se dopali krajolici, pijaca, ljudi, djeca, itd., te zahvaljuje "Čehu koji je ovo profesionalno zabilježio i ostavio zauvijek mnogim generacijama, a naročito onima koje dolaze". Uz prethodno navedene dojmove iz kojih se čitaju poruke za budućnost, zaključuje se da su Cazinjani gledali, kako u prošlost tako i u budućnost.

*Slika 13: Bogati zemljoposjednik tijekom razgovora s unajmljenim zemljoradnicima koji okopavaju kukuruz. Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906.
(Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheuffler)*

Sretni zbog činjenice da postoje vidljivi dokazi življenja na prostoru koji smatraju svojim i sretni jer su prepoznali neke svoje pretke, lokacije i građevine, Cazinjani nisu štedjeli riječi zahvale za organizaciju izložbe i istjecanje njezina značenja. Jedan je zapisao: "Da nije bilo Dvoraka, Cazina bi se sjećali samo iz razgovora naših starih, a ovako imamo čvrst dokaz naše prošlosti i nekadašnjih vremena". Emin cijeni izložbu u toj mjeri da smatra da je izložba "najveće bogatstvo koje imamo o svojoj čaršiji, o našem Cazinu".

UMJESTO ZAKLJUČKA

Rudolf Bruner-Dvořák kroz insajderstvo kao svoju poziciju te kroz promatranje i interakciju s objektom istraživanja pokazuje svoj etnografski potencijal i primjenu metodologije koja je za njegovo vrijeme bila suvremena i tek nadolazeća. Legitimitet Bruner-Dvořakovu terenu daje upravo iskustvo boravka u Cazinskoj krajini jer su u to konkretno iskustvo uključeni različiti resursi (više u Čapo Žmegač et al. 2006:19–24).

Dvořakov medij, fotografija, njegov je glas i doprinos etnografskoj aktivnosti na području Bosne i Hercegovine, te Cazina. Fotografije ne predstavljaju konačnu istinu, ili nametnuti sud, nego otvaraju cijeli spektar simbola i kontrasta kojima se događa identifikacija na različitim nivoima. Značaj njegova rada ogleda se u njegovu profesionalnom odnosu prema objektu istraživanja i nastojanju da, uz fotografiju, načini i terensku bilješku.

Svojim se radom svrstao i u etnografe, odnosno kulturne antropologe jer je do spoznaje dolazio terenskim istraživanjem što mu je omogućilo da dosegne emsku perspektivu,¹² odnosno koncepte o kojima je pisao Malinowski, a to su “očišta istraživanih”, “ulazak u glave” istraživanih, kao i Geertzov koncept “što istraživani misle da rade” (Čapo Žmegač et al. 2006:24).

Njegova etnografija jest i autoetnografija, ali i aloetnografija. Identifikacijski procesi stalno se odigravaju na razini individue, ali i na razini skupine. Fotograf je toga svjestan i njegovo nastojanje da zahvati tu daleku kulturu upućuje na stalni proces identifikacije i diferencijacije koju i sam prolazi. Bruner-Dvořák postavlja granice i sve više liči na etnologa koji, prema Marrou, *odgađa egzistencijalne preokupacije, izlazi iz sebe samog, otuđuje se, otkriva drugog i susreće se s njim* (Marrou, prema Althabe et al. 2002:76).

Slika 14: Djevojke bosanskih muslimana u dimijama i maramama. Snimka je bila objavljena u časopisu “Český svět” 12. listopada 1907. s potpisom “Školarke”. Foto: Rudolf Bruner-Dvořák, 1906. (Fotografiju ustupio vlasnik kolekcije, Pavel Scheuffler)

Bruner-Dvořákov pristup kreiranju vlastita teksta jest i emski i etski; njegovi su znakovi danas prepoznatljiviji pripadnicima kulture koju je fotografirao, i to u većem obujmu nego što je Bruner-Dvořák sam prepoznavao, a usmjerenost na publiku u svojoj zemlji čini njegov rad i etskim. Bruner-Dvořák usmjeren je i na nepoznato u bliskom, ali i blisko u nepoznatom. Da su njegovi znakovi prepoznatljiviji onima koji danas žive u

---

¹² Prethodno je naglašeno da je on ostvarivao interaktivan odnos koji mu je omogućio da se kreće i izražuje fotografije u jednoj specifičnoj zajednici koja nije dio njegove kulture.

Cazinu pokazala je izložba "Bosna 1905 na fotografijama Rudolfa Brunera-Dvořáka". Posjetitelji koji su se upisivali u *Knjigu utisaka* kroz simboliku su Bruner-Dvořáková rada prolazili procese identifikacije i diferencijacije. Zadovoljni zbog činjenice da postoji lako dostupan dokaz muslimanskog postojanja u Cazinu, pojedini su posjetitelji naglašavali vjersku simboliku fotografija. Pojedini su povezivali prošlost i sadašnjost, naglašavajući kontinuitet ovog prostora, a bilo je i onih koji su iz fotografija prepoznavali dio svoga sebstva koji je, iz različitih razloga, potisnut. Dojmovi koje su posjetitelji ostavili mogu se promatrati kao potreba za jačom ukorijenjenošću u vrijeme i prostor, kao potreba za potvrdom kontinuiteta, ali isto tako i kao podloga za budućnost i nastavak kontinuiteta postojanja na prostoru Cazinske krajine.

Bruner-Dvořák kroz svoj je rad tumačio ne samo Drugoga nego i sebe (Clifford 1992:116), tj. svoju kulturu. Na njegovim fotografijama zabilježeni su prizori užeg i šireg konteksta na način da je svakom promatraču ostavljena mogućnost uvida u širu sliku cazinske zbilje, ali i da se kroz približene kadrove dopre i do sitnih detalja života u "maloj, neiskvarenoj Turskoj". Cazinski sajam fotografira iz različitih uglova, birajući različite fokuse dokumenta, kako bi svojim sunarodnjacima približio egzotičnu i izoliranu kulturu unutar Austro-Ugarske. Preferirajući takav način prikazivanja centralnoga društvenog događaja Cazinske krajine, bira objektivnost dokumentiranja, iako je subjektivni afinitet fotografa prisutan na svakoj fotografiji. On priznaje kulturu koju proučava jer u istraživanje uvodi distanciju stoga što bira predmete istraživanja koji su od njega udaljeni, i kulturno, i društveno (Althabe et al. 2002:72).

Ono što smo vidjeli stalno je poigravanje s granicama unutar grupe, ali i između grupa, te stalno postavljanje objekata fotografiranja u odnos kontrasta i usporedbe. Znakovi koje Bruner-Dvořák preferira uvelike utječu na razumijevanje i interpretaciju. Simbolizam grupe koju stavlja u fokus predstavlja nizom amblematskih markera kojih su članovi grupe svjesni, ali i kroz stereotipe kao prosudbe o vrijednosti u grupi i izvan nje. Sav taj simbolizam ogleda se kroz sustav znakova koje je jedna grupa postavila kao važne elemente svoje identifikacije i koji kao takvi predstavljaju jako vidljive elemente koje je grupa postavila prema okolini (Bromberger et al. 2002:185).

Fotografije imaju veliku vrijednost jer je na njima prikazana kultura koja je kao takva bila egzotična na području kojim je vladala Austro-Ugarska, ali isto se tako mogu promatrati i kao podsjetnik na sve ono čega danas na ovim prostorima nema, a tu se prije svega misli na sajam, odjeću i takvu ljudsku interakciju. Cijeneći činjenicu da nijedan čovjek na svijetu ne gleda jednako na jednu stvar, fotografije Bruner-Dvořáka kao djelo iznimne vrijednosti za tumačenje kulture cazinskog kraja daju mogućnost svakom čovjeku da interpretira skriveno značenje na svoj način, ali da se, oko generalnih pitanja, stvori približno suglasje. Gusti opis kao način prezentiranja znakova jest vlastito tumačenje objekta istraživanja, dok je interpretacija ono što je autonomno pravo *čitatelja*.

- ALTHABE, Gérard, Jacques CHEYRONNAUD i Beatrix Lé WITA. 2002. "Propitivanje drugoga". U *Drugi i sličan: pogledi na etnologiju suvremenih društava*, ur. Martine Segalen. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 69–78.
- AUGÉ, Marc. 2002. "Bliski drugi". U *Drugi i sličan: pogledi na etnologiju suvremenih društava*, ur. Martine Segalen. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 25–42.
- BARNARD, Alan. 2000. *History and Theory in Anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BEGOVIĆ, Mehmed. 1938. *Muslimani u Bosni i Hercegovini*. Beograd: Francusko-srpska knjižara A. M. Popovića.
- BROMBERGER, Christian, Pierre CENTLIVRES i Gérard COLLOMB. 2002. "Između lokalnog i globalnog: figure identiteta". U *Drugi i sličan: pogledi na etnologiju suvremenih društava*, ur. Martine Segalen. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 177–189.
- BRINGA, Tone. 2009. *Biti musliman na bosanski način: identitet i zajednica u jednom srednjobosanskom selu*. Sarajevo: TKD Šahinpašić.
- CLIFFORD, James. 1992. "Uvod: parcijalne istine". *Dometi*, vol. 3–4:103–117.
- ČAPO ŽMEGAČ, Jasna, Valentina GULIN ZRNIĆ i Goran Pavel ŠANTEK. 2006. "Etnologija bliskoga: poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja". U *Etnologija bliskoga: poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*, ur. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulin Zrnić i Goran Pavel Šantek. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Naklada Jesenski i Turk, 7–52.
- GEERTZ, Clifford. 1998. *Tumačenje kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- GRBIĆ JAKOPOVIĆ, Jadranka. 2014. *Multipliciranje zavičaja i domovina: hrvatska dijaspora: kronologija, destinacija i identitet*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- HADŽIJAHIĆ, Muhamed. 1974. *Od tradicije do identiteta: geneza nacionalnog pitanja bosanskih muslimana*. Sarajevo: Svjetlost.
- HORNSTEIN TOMIĆ, Caroline. 2014. "'Ovdje sam vječno Švabica': o izgradnji identiteta u kontekstu migracijskih procesa". U *Didov san: transgranična iskustva hrvatskih iseljenika*, ur. Jasna Čapo, Caroline Hornstein Tomić i Katica Jurčević. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", 109–133.
- JAHIĆ, Adnan. 2010. *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije: (1918-1941)*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Islamska zajednica u Hrvatskoj Medžlis Islamske zajednice Zagreb.
- KAMBEROVIĆ, Husnija. 1999. "Utjecaj muslimanskog pokreta za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju na proces integracije Bošnjaka u modernu naciju". *Znakovi vremena*, vol. 6:94–97. <http://www.ibn-sina.net/images/pdf/znakovi/6/husnija.pdf> (pristup 13. 6. 2019.)

- KRŽIŠNIK-BUKIĆ, Vera. 1991. *Cazinska buna: 1950*. Sarajevo: Svjetlost.
- LOCKWOOD, William G. 1975. *European Moslems: economy and ethnicity in western Bosnia*. New York: Academic Press.
- LOPAŠIĆ, Radoslav. 1890. *Bihać i Bihaćka krajina*. Zagreb: Matica hrvatska.
- MALCOLM, Noel. 1995. *Povijest Bosne*. Zagreb: Erasmus Gilda, Novi Liber – Sarajevo: Dani.
- POZDERAC, Šefkija. 2012. *Iz Cazinske krajine*. Sarajevo: Right copy d. o. o.
- PURIVATRA, Atif, Mustafa IMAMOVIĆ i Rusmir MAHMUTĆEHAJIĆ. 1991. *Muslimani i bošnjaštvo*. Sarajevo: Izdavačko-trgovinsko preduzeće "Biblioteka Ključanin".
- RAVLIĆ, Aleksandar. 1984. *Ljetopisi Cazin*. Cazin: F. k. Krajina.
- SAID, Edward W. 2008. *Orijentalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- SUPEK, Rudi. 1982. "Tri razine sociološke analize: epistemološko-logička, strukturalno-historijska i antropološko-ontološka". *Sociologija*, vol. 24/1:1–24.
- ŠEHIĆ, Nusret. 1980. *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Svjetlost.
- TODOROVA, Maria. 1996. "Konstrukcija zapadnog diskursa o Balkanu". *Etnološka tribina*, vol. 26, no. 19:25–41. <https://hrcak.srce.hr/80733>
- WITTEL, Andreas. 2000. "Ethnography on the Move: From Field to Net to Internet". *Forum: Qualitative Social Research*, vol. 1/1. DOI: <http://dx.doi.org/10.17169/fqs-1.1.1131>

IZVORI

Ambasada Češke Republike u Bosni i Hercegovini. 2007. Promotivni letak za izložbu "Bosna 1905 na fotografijama Rudolfa Brunera-Dvořáka".

MREŽNI IZVORI

- Popis 1879 – *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine*. 1879. Sarajevo. <https://www.scribd.com/document/159138433/Popis-1879-Bosna-i-Hercegovina> (pristup 20. 10. 2017.)
- SCHEUFLER, Pavel. [s. a.]. "Bosnia types in a magazine". <http://www.scheufler.cz/en-CZ/photohistory/chronology,1906,bosnia-types-in-a-magazine,576.html> (pristup 21. 10. 2017.)
- SCHEUFLER, Pavel. [s. a.]. "Title for Bruner-Dvořák from Ferdinand d'Este". <http://www.scheufler.cz/en-CZ/photohistory/chronology,1891,title-for-bruner-dvorak-from-ferdinand-d-este,366.html> (pristup 21. 10. 2017.)
- SCHEUFLER, Pavel. [s. a.]. "Životní osudy Rudolfa Brunera-Dvořáka". <http://www.scheufler.cz/en-CZ/files/733/file-1134389457.doc> (pristup 21. 10. 2017.)

Articles published in this journal are Open Access and can be distributed under the terms and conditions of the Creative Commons license Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)